

UNIVERSITATEA „AUREL VLAICU”, ARAD

FACULTATEA DE TEOLOGIE

ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE

**NATURA CANOANELOR ȘI PRINCIPIILE DE
INTERPRETARE A LOR ÎN DREPTUL CANONIC
ORTODOX AL SECOLELOR XIX-XX**

- REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT -

COORDONATOR:

PR. PROF. UNIV. DR. CONSTANTIN RUS

DOCTORAND:

RĂZVAN TUDOR PERȘA

ARAD, 2017

CUPRINS

CUPRINS.....	3
INTRODUCERE	9
CAPITOLUL I.....	15
NATURA ȘI DEFINIREA „DREPTULUI CANONIC” ORTODOX ÎN PRINCIPALELE MANUALE ȘI LUCRĂRI ALE SECOLELOR XIX-XX.....	15
1.1. NATURA DREPTULUI BISERICESC ȘI A DREPTUL CANONIC ÎN GÂNDIREA TEOLOGILOR ROMÂNI	15
1.1.1. NATURA DREPTULUI CANONIC ȘI A CANOANELOR ÎN OPERA SFÂNTULUI ȘI MITROPOLITULUI ANDREI ȘAGUNA.....	16
1.1.2. ELEMENTE FUNDAMENTALE DE DREPT CANONIC LA PROF. CONSTANTIN CLEMENTIE POPOVICI.....	31
1.1.3. ELEMENTE FUNDAMENTALE DE DREPT CANONIC ÎN MANUALUL LUI VASILE POCITAN.....	35
1.1.4. DEFINIREA DREPTULUI BISERICESC ÎN OPERA LUI CONSTANTIN ERBICEANU.....	38
1.1.5. ELEMENTE FUNDAMENTALE DE DREPT CANONIC ÎN MANUALELE PROFESORULUI DIMITRIE BOROIANU	40
1.1.6. ELEMENTE FUNDAMENTALE DE DREPT CANONIC ÎN OPERA PR. PROF. VALERIAN ȘESAN	43
1.1.7. DEFINIREA DREPTULUI BISERICESC ÎN OPERA LUI VALERIU MOLDOVAN ȘI VASILE SAVA	45
1.1.8. DEFINIREA DREPTULUI BISERICESC ÎN OPERA LUI LAZĂR IACOB	47
1.1.9. DEFINIREA DREPTULUI CANONIC ÎN OPERA LUI NICOLAE POPOVICI	49
1.1.10. NATURA DREPTULUI BISERICESC ÎN OPERA CANONISTULUI IORGU IVAN.....	51
1.1.11. NATURA DREPTULUI CANONIC ÎN LUCRĂRILE LUI IOAN FLOCA.....	51
1.1.12. REPERCUSIUNI ALE DIVIZĂRII ȘI ÎNȚELEGERII SOCIOLOGICE A DREPTULUI BISERICESC ÎN ABORDĂRILE CANONICE ALE SECOLULUI XIX-XX ÎN TEOLOGIA ROMÂNEASCĂ.....	52
1.2. NATURA DREPTULUI CANONIC ÎN GÂNDIREA TEOLOGILOR RUȘI.....	58
1.3. NATURA DREPTULUI CANONIC ÎN GÂNDIREA TEOLOGILOR GRECI AI SECOLELOR XIX-XX	64
1.4. NATURA DREPTULUI CANONIC ÎN GÂNDIREA TEOLOGICĂ SÂRBESCĂ	70

1.4.1.	ELEMENTE FUNDAMENTALE DE GÂNDIRE CANONICĂ ÎN OPERA LUI NICODIM MILAȘ	70
1.5.	INFLUENȚELE CATOLICE ȘI PROTESTANTE ÎN DREPTUL CANONIC ORTODOX AL SECOLELOR XIX-XX.....	76
1.5.1.	DREPTUL CANONIC CATOLIC ÎN SEC. AL XIX-LEA ȘI DOCTRINA DESPRE „SOCIETAS PERFECTA”	76
1.5.2.	DREPTUL PENAL BISERICESC ÎN TEOLOGIA ORTODOXĂ A SECOLELOR XIX-XX	78
1.5.2.1.	KONSTANTIN RALLES ȘI DREPTUL PENAL BISERICESC ÎN TEOLOGIA ORTODOXĂ	81
	CAPITOLUL AL II -LEA	84
	NATURA CANOANELOR ÎN DEZBATERILE TEOLOGICE ALE SECOLELOR XIX-XX.....	84
2.1.	TERMENUL ΚΑΝΩΝ - DE LA SENSUL BOTANIC LA TRADIȚIA BISERICII.....	84
2.1.1.	TEORII ACTUALE CU PRIVIRE LA ÎNȚELESUL TERMENULUI ΚΑΝΩΝ ÎN PRIMELE PATRU VEACURI CREȘTINE.....	96
2.1.2.	ACTUALITATEA CANOANELOR ȘI EXPERIENȚA ECLESIALĂ ÎN SECOLUL XX. DOUĂ TEORII ALE NATURII DREPTULUI CANONIC?	101
2.2.	NATURA CANOANELOR ÎN TEOLOGIA LUI NICOLAE AFANASIEV	106
2.2.1.	CONȘTIINȚA CANONICĂ ÎN TEOLOGIA LUI NICOLAE AFANASIEV. ELEMENT FUNDAMENTAL AL CONCEPȚIEI SALE CANONICE.....	108
2.2.2.	CONȘTIINȚA CANONICĂ LA LIVIU STAN ȘI RAPORTUL EI CU TEOLOGIA LUI N. AFANASIEV	117
2.2.3.	CÂTEVA CRITICI LA CONCEPTUL DE CONȘTIINȚĂ CANONICĂ DEZVOLTAT DE N. AFANASIEV ȘI PR. LIVIU STAN	119
2.2.4.	SCHIMBABILITATEA ȘI NESCHIMBABILITATEA CANOANELOR ÎN VIZIUNEA LUI NICOLAE AFANASIEV	123
2.2.5.	ECLESIOLOGIA LUI RUDOLF SOHM ȘI INFLUENȚA SA ASUPRA TEOLOGIEI CANONICE A LUI NICOLAE AFANSIEV CU PRIVIRE LA NATURA CANOANELOR.....	125
2.2.6.	ECLESIOLOGIA LUI RUDOLF SOHM ȘI INFLUENȚA SA ASUPRA TEOLOGIEI CANONICE A LUI LIVIU STAN CU PRIVIRE LA NATURA DREPTULUI BISERICESC ȘI A CANOANELOR.....	130
2.2.7.	DEZVOLTAREA TEOLOGIEI CANONICE A LUI N. AFANASIEV ÎN CERCETĂRILE ULTERIOARE.....	133
2.3.	NATURA CANOANELOR ÎN ABORDĂRILE FILOSOFICE ȘI TEOLOGICE ALE LUI CHRISTOS YANNARAS.....	139

2.3.1.	CRITICILE LUI CHRISTOS YANNARAS LA ADRESA TEOLOGIEI CANONICE A SFÂNTULUI NICODIM AGHIORITUL.....	144
2.3.2.	TEOLOGIA CANONICĂ A SFÂNTULUI NICODIM AGHIORITUL ȘI ABORDAREA NATURII CANOANELOR	148
CAPITOLUL AL III -LEA.....		162
CONCEPTE ȘI DEZBATERI PRINCIPALE CU PRIVIRE LA ÎNȚELEGEREA NATURII CANOANELOR ÎN SECOLELE XIX-XX.....		162
3.1. DESUETUDINEA CANOANELOR: CESSANTE RATIONE LEGIS, CESSAT LEX IPSA?		162
3.2. ABROGAREA CANOANELOR ȘI PRINCIPIUL „LEX POSTERIOR DEROGAT LEGI PRIORI”		165
3.3. CANONUL 2 TRULAN ȘI SCHIMBABILITATEA ȘI NESCHIMBABILITATEA CANOANELOR		169
3.4. MODALITĂȚI DE DIVIZARE A CANOANELOR ȘI A CONȚINUTULUI LOR ÎN DREPTUL CANONIC ORTODOX AL SECOLULUI AL XX-LEA		171
3.5. REVIZUIREA ȘI CODIFICAREA CANOANELOR		177
3.5.1.	CANONUL 1 AL SINODULUI IV ECUMENIC DE LA CALCEDON ȘI RECEPTAREA TRADIȚIEI CANONICE ANTERIOARE	188
3.5.2.	CANONUL 2 AL SINODULUI TRULAN ȘI PROBLEMA CODIFICĂRII CANOANELOR.....	193
3.5.3.	COLECȚIA CANOANELOR BISERICII ORTODOXE: RECEPTARE SAU CODIFICARE?	197
3.5.3.1.	CANOANE SUB FORMA LISTEI DE DECIZII SINODALE	198
3.5.3.2.	CANOANE SUB FORMA DE EPISTOLE SINODALE SAU ATAȘATE UNEI EPISTOLE SINODALE	208
3.5.3.3.	CANOANE SUB FORMA DE DEZBATERI SINODALE PRELUATE DIN ACTELE SINODALE	214
3.5.3.4.	CANOANE PRELUATE DIN SCRISORI SAU SCRIERI CU CARACTER EPISTOLAR	217
3.5.3.5.	CANOANE DE TIP ENCICLICĂ SAU EPISTOLĂ FESTIVĂ.....	222
3.5.3.6.	CANOANE PRELUATE DIN TRATATE SAU LUCRĂRI SISTEMATICE.....	224
3.5.3.7.	CANOANE SUB FORMĂ DE ÎNTREBĂRI ȘI RĂSPUNSURI.....	224
3.5.3.8.	CANOANE PRELUATE DIN POEME SAU SCRIERI LIRICE	225
3.6. RAPORTUL DINTR CANON ȘI LEGE ÎN DEZBATERILE TEOLOGICE AL SECOLULUI AL XX-LEA.....		226
3.7. RAPORTUL DINTRE ὁΠΟΣ ȘI ΚΑΝΩΝ		230

3.8. RAPORTUL DINTRE CANON ȘI OBICEIUL CANONIC	232
3.9. CONTRADICȚIA CANOANELOR	233
3.10. RAPORTUL DINTRE CANOANELE RECEPTATE ÎN COLECȚIA FUNDAMENTALĂ A BISERICII ORTODOXE ȘI CANOANELE ÎNTREGITOARE ȘI PRESCRIPTIILE CANONICE.....	241
CAPITOLUL AL IV-LEA.....	247
INTERPRETAREA CANOANELOR ÎN DREPTUL CANONIC ORTODOX AL SECOLELOR XIX-XX	247
4.1. INTERPRETAREA CANOANELOR ȘI A TEXTELOR CANONICE ÎN BISERICA CATOLICĂ	247
4.1.1. INTREPRETAREA CANOANELOR ÎN CODEX IURIS CANONICI 1917 ȘI ÎN CODEX IURIS CANONICI 1983	249
4.2. INTERPRETAREA CANOANELOR ÎN DREPTUL CANONIC ORTODOX AL SECOLELOR XIX-XX	254
4.2.1. INTERPRETAREA CANOANELOR LA CANONIȘTII ROMÂNI AI SECOLELOR XIX-XX	255
4.2.1.1. INTERPRETAREA CANOANELOR LA CONSTANTIN POPOVICI	255
4.2.1.2. INTERPRETAREA CANOANELOR ÎN VIZIUNEA LUI CONSTANTIN ERBICEANU	257
4.2.1.3. INTERPRETAREA CANOANELOR ÎN COMENTARIILE LUI CONSTANTIN DRON	264
4.2.1.3.1. CONTEXTUL ISTORIC, SOCIAL, CULTURAL ȘI RELIGIOS AL CANONULUI	267
4.2.1.3.2. DEZVOLTAREA ISTORICĂ A CANOANELOR ÎN INTERPRETĂRILE LUI CONSTANTIN DRON	269
4.2.1.3.3. PEDEAPSA STIPULATĂ DE CANON – ELEMENT FUNDAMENTAL DE ÎNȚELEGERE A CANONULUI ÎN VIZIUNEA LUI C. DRON	284
4.2.1.3.4. VALOAREA ACTUALĂ A CANONULUI ȘI APLICABILITATEA SA.....	285
4.2.1.3.5. INTERPRETAREA GRAMATICALĂ ÎN VIZIUNEA LUI C. DRON	295
4.2.1.3.6. PRINCIPIILE DE DREPT BISERICESC IDENTIFICATE ÎN INTERPRETĂRILE CANOANELOR LA CONSTANIN DRON	298
4.2.2. INTERPRETAREA CANOANELOR LA NICODIM MILAȘ	298
4.2.2.1. INTERPRETAREA CANOANELOR LA NICODIM MILAȘ ȘI A TEXTELOR LEGISLATIVE LA FRIEDRICH CARL VON SAVIGNY.....	299

4.2.2.2. ELEMENTE FUNDAMENTALE DE INTERPRETARE A CANOANELOR LA NICODIM MILAȘ	302
4.2.3. INTERPRETAREA CANOANELOR ÎN VIZIUNEA LUI PETER L'HUILLIER	316
4.2.3.1. INTERPRETAREA ISTORICO-GRAMATICALĂ. CRITICA TEXTUALĂ EXTERNĂ ȘI INTERNĂ ÎN VIZIUNEA LUI PETER L'HUILLIER	319
4.2.3.2. INTERPRETAREA TERMINOLOGICĂ	326
CAPITOLUL AL V-LEA	332
PRINCIPII GENERALE DE INTERPRETARE A CANOANELOR ÎN DREPTUL CANONIC ORTODOX. O ABORDARE SISTEMATICĂ	332
5.1. ANALIZA TEXTUALĂ. IMPORTANȚA EI PENTRU INTERPRETAREA CANOANELOR	332
5.1.1. INTERPRETAREA CANOANELOR ȘI CRITICA TEXTUALĂ. LIMITE ȘI PERSPECTIVE	333
5.1.2. NECESITATEA UNEI EDIȚII CRITICE A TEXTULUI CANOANELOR ȘI INTERPRETAREA LOR.....	337
5.1.2.1. SYNTAGMA ATENIANĂ A LUI GEORGIOS A. RHALLES ȘI MIHAIL POTLES ȘI IMPORTANȚA EI PENTRU CRITICA TEXTUALĂ A CANOANELOR ÎN BISERICA ORTODOXĂ.....	337
5.1.2.2. SYNTAGMA ATENIANĂ A LUI GEORGIOS RHALLES ȘI MIHAIL POTLES ÎN COMPARAȚIE CU NOILE EDIȚII CRITICE ALE CANOANELOR	341
5.1.2.3. EDIȚIA CARDINALULUI JEAN BAPTISTE PITRA LA CANOANELE BISERICII ORTODOXE ȘI NECESITATEA UNUI TEXT CRITIC	348
5.1.2.4. ASPECTE POZITIVE ȘI NEGATIVE ÎN EDIȚIA CRITICĂ A LUI PÉRICLÈS-PIERRE JOANNOU.....	349
5.2. INTERPRETAREA ISTORICO-CRITICĂ A CANOANELOR BISERICII ORTODOXE.....	353
5.2.1. PROBLEMA AUTENTICITĂȚII CANOANELOR	354
5.2.1.1. AUTENTICITATEA CANOANELOR APOSTOLICE ÎN DEZBATEREA SEC. XIX-XX. 354	
5.2.1.2. AUTENTICITATEA CANOANELOR 5, 6 ȘI 7 II EC.....	364
5.2.1.3. AUTENTICITATEA CANOANELE 28-30 IV ECUMENIC	366
5.2.1.4. AUTENTICITATEA CANOANELE DE LA SARDICA	367
5.3. INTERPRETAREA ISTORICĂ A CANOANELOR. SINCRONIE ȘI DIACRONIE	370
5.3.1. ANALIZA SINCRONICĂ A CONTEXTULUI UNUI CANON.....	371
5.3.2. DEZVOLTAREA DIACRONICĂ A CANOANELOR ȘI INTERPRETAREA LOR	373
5.4. INTERPRETAREA GRAMATICALĂ A CANOANELOR.....	403

5.4.1.	TRADUCTOLOGIA CA MODALITATE DE ÎNȚELEGERE A TEXTELOR CANOANELOR ...	403
5.4.1.1.	TRADUCEREA PIDALIONULUI ȘI PROBLEMA INTERPRETĂRII LUI	407
5.4.1.2.	TRADUCEREA LUI ANDREI ȘAGUNA ȘI INTERPRETAREA CANOANELOR	410
5.4.1.3.	TRADUCEREA COLECȚIEI LUI NICODIM MILAȘ ȘI INTERPRETAREA CANOANELOR .	414
5.4.1.4.	TRADUCEREA LUI CONSTANTIN DRON ȘI INTERPRETAREA CANOANELOR	416
5.4.1.5.	COLECȚIA PR. IOAN FLOCA ȘI PROBLEMA ÎNȚELEGERII CANOANELOR	420
5.4.2.	DEZVOLTAREA TERMINOLOGIEI CANONICE ȘI PROBLEMA INTERPRETĂRII.....	424
5.5.	ELEMENTUL PASTORAL ÎN INTERPRETAREA CANOANELOR.	428
5.5.1.	ICONOMIA ȘI ACRIVIA ȘI INTERPRETAREA CANOANELOR.....	429
5.5.2.	ICONOMIA: PRINCIPIU DE APLICARE SAU DE INTERPRETARE A CANOANELOR?.	435
5.6.	EXEMPLE DE INTERPRETĂRI ABUZIVE ALE CANOANELOR ÎN SECOLUL AL XX-LEA .	449
CONCLUZII.....		456
BIBLIOGRAFIE		464
I.	IZVOARE	464
A.	MANUSCRISE	464
B.	BIBLICE.....	464
C.	PATRISTICE	464
D.	CANONICE.....	465
E.	EDIȚII ȘI DOCUMENTE OFICIALE.....	470
II.	DICȚIONARE, LEXICOANE, ENCICLOPEDII	470
III.	LUCRĂRI DE SPECIALITATE.....	473
A.	LUCRĂRI DE DREPT CANONIC.....	473
I.	COMENTARIILE CANONICE.....	473
II.	MANUALE DE DREPT CANONIC	474
III.	ANALIZE CANONICE	477
B.	LUCRĂRI SECUNDARE.....	491
IV.	STUDII, ARTICOLE, RECENZII	501
V.	RESURSE DIGITALE.....	548

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Înainte de a aborda câteva elemente introductive referitoare la tema propusă, trebuie să oferim câteva note explicative cu privire la titlul lucrării: „NATURA CANOANELOR ȘI PRINCIPIILE DE INTERPRETARE A LOR ÎN DREPTUL CANONIC ORTODOX AL SECOLELOR XIX-XX”. De ce un titlu care să conțină o tematică atât de amplă? De ce este necesar să abordăm natura canoanelor concomitent cu principiile de interpretare a lor? În primul rând, niciun demers hermeneutic și exegetic nu poate începe fără a defini natura textelor pe care le tematizează și le supune spre interpretare. Cu atât mai mult în momentul interpretării canoanelor Bisericii ortodoxe, texte datate, în cea mai mare parte, în primul mileniu creștin, care, aparent, ar putea fi considerate ca inaplicabile vieții eclesiale în cadrul societății actuale. Prin urmare, pentru a ajunge la interpretarea canoanelor a trebuit să chestionăm, în primul rând, natura acestora. În al doilea rând, pentru definirea naturii canoanelor este absolut necesară definirea naturii „dreptului canonic”, adică a întregului sistem de gândire care le înglobează. Dacă acesta din urmă este considerat un sistem bazat pe o gândire juridică cu implicații teologice, atunci natura canoanelor, și implicit metodele de interpretare a lor, va fi tributară exegezei textelor juridice. Dacă dreptul canonic este considerat un sistem teologic fără implicații juridice, atunci trebuie chestionată posibila incompatibilitate dintre teologie și gândirea juridică și identificarea specificității dreptului canonic pentru o posibilă interpretare a naturii canoanelor și a metodelor de interpretare a lor. Considerăm că cele trei elemente: natura dreptului canonic, natura canoanelor și interpretarea lor sunt fundamental dependente unele de celelalte și tratarea lor separată ar duce la o înțelegere trunchiată sau infidelă a tradiției canonice a Bisericii Ortodoxe.

Deși secolul al XIX-lea reprezintă, nu doar pentru dreptul canonic ortodox, ci și pentru alte discipline teologice momentul apariției lor ca științe teologice, care necesita un sistem, o doctrină, o viziune unitară, dar mai ales o identitatea, sunt puține abordări ortodoxe care să chestioneze tocmai această natură a disciplinelor teologice. Cele care o fac fie reprezintă un *laudatio* și exaltează metodele de cercetare, de multe ori occidentale, fie le combat fără echivoc tocmai pe motivul influențelor occidentale, considerând teologia ortodoxă din această perioadă în „captivitatea babilonică” a gândirii, ca și cum Bisericii Ortodoxe i s-ar fi amputat orice element de conștiință dogmatică, liturgică și canonică.

Din dorința de a depăși această polarizare a teologiei ortodoxe, am ales această temă din mai multe motive. Chestionarea problemei naturii dreptului canonic și a canoanelor poate reprezenta o cheie de dialog inter-ortodox, dar și inter-ecumenic. Fără înțelegerea naturii canoanelor și fără interpretarea lor fiecare Biserică locală va

folosi absolut arbitrar întreaga tradiție canonică, unii pentru a rupe orice dialog, comuniune sau sentiment de iubire, iar alții pentru a exagera acest sentiment, căzând în relativizarea și inutilitatea unei tradiții canonice, considerate învechite. Consider că nu pot fi făcuți pași reali atât în dialogul inter-ortodox, cât și în cel ecumenic, dacă nu se vor dezbate, cu seriozitate, aspectele canonice ale acestor implicări. Dar pentru a se ajunge la această dezbatere este absolut necesar să existe o unitate de gândire asupra naturii și interpretării canoanelor.

Apoi, dacă în studiile biblice numărul comentariilor este foarte mare, iar stadiul cercetării este foarte avansat, în studiile canonice, de cele mai multe ori, comentariile canoanelor, foarte puține la număr, sunt predeterminate de convingeri eclesiologice și politico-bisericești evidente, contradictorii, necontextualizate istoric, sau chiar, pe alocuri, rudimentare.

Această teză are un întreit scop în structurare și dezvoltarea ei: istoric, juridico-canonic și teologic. Scopul istoric este acela de a vedea sincron și diacronic dreptul canonic și mai ales canoanele Bisericii și realitatea lor în viața eclezială pentru definirea ulterioară a naturii canoanelor, necesară pentru o structurare a principiilor de interpretare a textelor canonice. Dimensiunea dezvoltării istorice are posibilitatea de a ne oferi o altă viziune asupra naturii canoanelor. Scopul juridico-canonic este acela de a vedea relația dintre conținutul canonic și conținutul juridic al canoanelor și posibilitatea aplicării anumitor principii de interpretare bazate pe specificitatea canoanelor. Scopul teologic, structurat pe cel istoric și cel juridico-canonic, este acela de a vedea natura canoanelor în întregul sistem teologic, iar nu ca parte separată de elementele fundamentale care îi pot contura identitatea, precum eclesiologia, hristologia și triadologia.

În teza propusă am încercat, pe baza textelor biblice, patristice și canonice, să definim natura canonului, și implicit a dreptului canonic, pornind inițial de la debaterile actuale asupra acestui subiect, încercând, mai apoi, prin ajutorul reînțoarcerii la izvoare să articulăm o gândire canonică ortodoxă cu privire la natura canoanelor și a posibilității de interpretare a lor în teologia ortodoxă. Demersul nostru a pornit de la constatarea lipsei în teologia canonică ortodoxă a unor principii exegetice coerente, științifice și unanim acceptate de către canoniști și teologi prin care canoanele să nu mai fie interpretate conform arbitrarității programei politicilor bisericești, sau dictate de interese unor eclesiologii ori viziuni teologice proprii, după cum se poate constata, de exemplu, în celebrele dispute exegetice legate de reprimirea „eretice” la ortodoxie, sau dispute interminabile asupra înțelesului termenului ἕθνος din canonul 34 apostolic, sau a sintagma „în teritoriile barbare ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς” din canonul 28 Calcedon. O altă problemă de la care această lucrare a dorit să pornească

este cea a identificării mimetismul față de conceptelor preluate din dreptul canonic catolic, impregnat la începutul secolului XX de pozitivismul dezvoltat de *Ius Publicum Ecclesiasticum*, iar pe de altă parte, combaterea acestui mimetism printr-o teorie ortodoxă a dreptului influențată, în mare parte, de o eclesiologie specific protestantă. Astfel, scopul nostru principal a fost acela de a recentra înțelegerea Tradiție canonic ortodoxe pe viața complexă a Bisericii, iar nu pe forme sociale, organizatorice sau juridice predeterminate.

În lucrarea de față am încercat să folosesc o metodologie care să îmbine atât aspectul canonic și dogmatic, sau eclesiologic, cât și pe cel juridic și istoric. Totuși viziunea pe care am încercat să o respect în decursul redactării a fost aceea a aplicării lor concomitente, astfel încât elementele de analiză istorică cercetate prin metoda expositivă să nu fie prezentate ca date istorice sterile, dezgolate de conținut și sens eclesiologic și canonic, ci elemente care determină înțelegerea anumitor realități. De asemenea, viziunea sistematică a ținut cont de toate expunerile istorice. Metoda expositivă reprezintă o aplicare secundară în această lucrare, dar ea dorește să fundamenteze celelalte metode uzitate. În nenumărate pasaje am recurs la metoda analitică și la cea exegetică ori la cea exegetic-comparativă. Astfel, metoda analitică a fost de un real folos pasajelor în care am chestionat natura canoanelor și a dreptului canonic în operele canoniștilor ortodocși. În fiecare subcapitol am încercat să sintetizăm analizele și rezultatele acestora în concluzii punctuale. Toate cele cinci capitole ale tezei sunt gândite într-o unitate, luând în considerare concluziile capitolelor și subcapitolelor precedente. Metoda exegetică a fost folosită, mai mult, în cea de-a doua parte a lucrării. Pentru evidențierea unor aspecte particulare am introdus, de cele mai multe ori, anumite excursuri interpretative. Metoda exegetic-comparativă are în vedere interpretarea canoanelor paralele, a pasajelor paralele din operele a doi sau mai mulți canoniști, sau din traduceri canonice puse în paralel. De aceea, exemplele date sunt puse, de cele mai multe ori, într-un tabel pentru a facilita cititorului posibilitatea de comparare directă a textelor.

Analizele și rezultatele la care am ajuns sunt aplicabile, exclusiv, asupra naturii conceptelor de „canon” și „drept canonic”, iar nu asupra tuturor temelor de drept bisericesc. De aceea, chiar dacă un autor poate fi influențat în definirea dreptului canonic de viziunea unui alt autor, acest lucru nu înseamnă automat că toate conceptele sale sunt tributare acelei viziuni.

În teza de față am încercat să analizăm autorii principali care au determinat o perspectivă de gândire în dreptul canonic ortodox și câțiva dintre „ucenicii” școlilor lor, abordarea operelor tuturor canoniștilor ar fi fost imposibilă. De aceea lucrarea se

limitează, de la început, la operele canoniștilor principali ai secolelor XIX-XX, care au dezbătut natura dreptului canonic, a canoanelor și a principiilor de interpretare a lor.

Teza de față este împărțită în cinci capitole, cu lungime și complexitate unitară, în care am încercat să acoperim întreaga tematică anunțată.

Astfel, primul capitol, intitulat: „Natura și definirea „dreptului canonic” ortodox în principalele manuale și lucrări ale secolelor XIX-XX”, absolut necesar pentru o articulare ulterioară a naturii canoanelor în Biserica Ortodoxă, încearcă să pună în discuție statutul actual al înțelegerii Dreptului canonic ortodox și specificitatea sa în comparație cu influențele dogmatice, eclesiologice și juridice ale secolelor XIX și XX. În demersul nostru considerăm că nu se poate ajunge la abordarea hermeneutică a canoanelor decât în momentul clarificării naturii Dreptului canonic ortodox. Prin urmare, un obiectiv fundamental pentru posibilitatea interpretării canoanelor în tradiția ortodoxă a fost însăși chestionarea naturii dreptului canonic ortodox, sau ce se înțelege prin sintagma „drept canonic” în tradiția Bisericii Ortodoxe. Abordarea naturii dreptului canonic este esențială pentru premisele de la care poate începe o interpretarea a textelor canonice, deoarece prin definirea naturii dreptului canonic vom putea defini și natura canoanelor în tradiția bisericească. În abordarea acestei probleme am pornit de la cercetarea actuală, urmând să vedem dacă se poate vorbi de un „drept canonic” în tradiția bizantină. Primele manuale de drept canonic tipărite au avut în vedere clarificare acestor noțiuni fundamentale precum: natura dreptului canonic, împărțirea dreptului canonic, raportul acestuia cu alte științe teologice etc. De aceea, în primul capitol m-am axat pe principalele abordări canonice din manualele și studiile canonice care au avut în vedere tema enunțată. Prin urmare, am încercat să analizez aceste concepte în teologia românească, rusească, grecească și sârbească.

În primul subcapitol am analizat, fără a epuiza întregul material, principalele perspective de interpretare a dreptului canonic și a naturii canoanelor în cercetarea ortodoxă românească din secolele XIX, începând, după cum se și cuvine, de la Sfântul Andrei Șaguna, Mitropolitul Ardealului. Acesta nu a construit un sistem canonic cu o puternică fundamentare eclesiologică, ci argumentarea sa pleacă, de cele mai multe ori, de la citate și referințe biblice, la care se adaugă încorsetarea în limbajul și concepțiile apusene. Structura de împărțire și delimitare a dreptului canonic poate fi regăsită în marea majoritate a manualelor de drept canonic ale secolelor XVIII-XIX. Constantin Popovici este în mare parte tributary diviziunii catolice a dreptului bisericesc. În această structurare, canoanele sunt considerate ca legi curat-bisericești și au în vedere reglementarea vieții publice a Bisericii, sau, în terminologie catolică, *ius publicum ecclesiasticum*. De aceea, canoanele sunt legi bisericești date sau ratificate de către un sinod. În ierarhizarea canoanelor, Constantin Popovici afirmă că acele

canoane stabilite sau întărite de către un sinod ecumenic sunt canoane universale, având putere pentru întreaga Biserică, iar cele stabilite de sinoade particulare au putere numai pentru Biserica particulară respectivă. Ceea ce putem concluziona din tratarea elementelor de definire a dreptului canonic în opera lui Vasile Pocitan este influența a două surse ortodoxe principale, mai exact cursurile lui C. Popovici și I. Berdnicov, și a altor două surse de origine apuseană: manualele lui F. Vering și F. Walter. Compendiul lui V. Pocitan reprezintă, totuși, o reîncercare proprie de sistematizare a dreptului canonic ortodox român. Pe lângă operele acestor autori, am mai apordat și lucrările următorilor canoniști: Constantin Erbiceanu, Dimitrie Boroianu, urmaș al lui C. Erbiceanu la catedra de drept bisericesc de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București, tributar, în mare parte, viziunii canonice a școlii lui Constantin Popovici, dar împrumută și alte elemente din dezvoltarea dreptului canonic de la sfârșitul secolului al XIX-lea, Valerian Șesan, Valeriu Moldovan, cu studii de specializare în drept la Budapesta, bursier al Fundației Gojdu, Vasile Sava, ambii profesori de drept canonic la Cluj, Lazăr Iacob, cu studii de doctorat finalizate la Cernăuți în iunie 1908 și profesor de drept bisericesc la Arad, Oradea, Cluj și București, Nicolae Popovici, Iorgu Ivan și Ioan Floca. Tratarea operei Pr. Liviu Stan am făcut-o în cel de-al doilea capitol, aceasta fiind cu totul diferită față de opera canoniștilor români din secolul XI-XX.

După cum am încercat să arătăm, marea majoritate a teologilor ortodocși români fac diferența între „drept bisericesc” și „drept canonic”, înglobându-l pe cel din urmă în sfera de dezbatere a celui dintâi. În viziunea unor autori, sintagma „drept bisericesc sau eclesial” este preferabilă față de „drept canonic”, deoarece cea din urmă este folosită în preponderență în teologia catolică, iar dreptul bisericesc are un cuprins mai vast decât dreptul canonic, acesta din urmă fiind inclus în dreptul bisericesc, ca parte fundamentală a sa. Dreptul canonic se referă, de cele mai multe ori, la tradiția canonică a primului mileniu, reprezentată de sfintele canoane, iar dreptul bisericesc se referă la toate normele canonice, la legislația canonică și legislația civilă cu referire la cultele religioase. Canoniștii și teologii ortodocși oscilează între dreptul canonic și dreptul bisericesc. În *împărțirea dreptului bisericesc*, autorii români fac recurs la conceptele dreptului canonic catolic. Astfel, dreptul bisericesc se împarte, după autoritate, în drept divin (*jus divinum*), cu originea în voința lui Dumnezeu, un drept pur bisericesc, și drept uman (*jus humanum*) sau politico-bisericesc, după formă, în drept scris (*δίκαιον ἔγγραφον ἄγγραφον*, *jus scriptum*) și nescris (*δίκαιον ἄγγραφον*, *jus non-scriptum*, *cutumiar*), după domeniu, drept universal, general sau comun, aplicabil tuturor Bisericilor ortodoxe, și dreptul particular, al unei Biserici locale, sau dreptul intern, care reglementează raporturile interne ale Bisericii, și

dreptul extern, aplicat în relația Bisericii cu statul sau cu alte organisme exterioare, iar după materie, în public și privat (ex. dreptul matrimonial). O altă împărțire a dreptului bisericesc este în: drept administrativ, judecătoresc, penal.

Cercetarea academică a dreptului canonic în Rusia imperială a fost împărțită în lucrare în patru mari perioade: *prima*, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până în anii 50 ai sec. al XIX-lea, perioada de dezvoltare teologică și eclesială a dreptului canonic, realizată aproape exclusiv de către clerici, în care s-a încercat definirea dreptului canonic, a metodelor și obiectivelor sale. *A doua perioadă*, din anii 50 până în anii 90 ai secolului al XIX-lea, este o perioadă în care dreptul canonic devine o disciplină care își definește propriul său loc în academiile teologice, dar mai ales în facultățile de drept. Dreptul canonic devine un domeniu de cercetare pentru juriști și prin urmare în această perioadă se încearcă poziționarea dreptului canonic în sistemul juridic, prin chestionarea raportului dintre dreptul canonic și dreptul secular. *A treia perioadă*, de la începutul secolului XX până în 1909-1911, este o perioadă în care se dezbate anumite probleme particulare, cum ar fi relația Stat-Biserică, statutul juridic al Bisericii, căsătoriile civile și divorțul, dar și o reevaluare a naturii dreptului canonic influențat de gândirea juridică mai ales după excomunicarea lui Lev Tolstoi, iar *a patra perioadă* se întinde până la revoluția bolșevică și instaurarea comunismului. Cele două perioade pot fi luate, din punct de vedere metodologic, ca o unitate, însă fiecare are importanța și deosebirea ei.

În al doilea capitol, intitulat „Natura canoanelor în dezbaterile teologice ale secolelor XIX-XX, am tratat termenul $\kappa\alpha\nu\acute{\omega}\nu$ în perioada primară până la folosirea acestuia ca termen tehnic în canoanele Bisericii, cât și definițiile actuale asupra termenului. În definirea termenului $\kappa\alpha\nu\acute{\omega}\nu$ vom arăta complexitatea semantică a acestuia care este dată de ampla dezvoltare diacronică a termenului. Excursul etimologic nu este nici el unul foarte facil, din cauza diferitelor păreri care încercă să aducă la suprafață, însă fără argumente imbatabile, originea și proveniența termenului. Părerile etimologice emise de cercetători pot fi grupate în trei mari ipoteze. În limba ebraică termenul $\eta\eta\eta$ are multiple conotații, precum termenul $\kappa\alpha\nu\acute{\omega}\nu$ în Septuaginta. În scrierile vechi-testamentare termenul $\eta\eta\eta$ este folosit, pe lângă uzitarea botanică, cu dublu sens, acela de a fi instrument de măsură pentru anumite lucruri, dar și măsura după care sunt construite acele lucruri. În viziunea apostolului Pavel, sintagma $\kappa\alpha\iota\nu\eta\ \kappa\tau\acute{\iota}\sigma\iota\varsigma$ este folosită împreună cu termenul $\kappa\alpha\nu\acute{\omega}\nu$, definindu-se prin acesta. Trăirea creștină trebuie să fie în conformitate cu $\kappa\alpha\nu\acute{\omega}\nu$ -ul Bisericii, care este „făptura cea nouă”. Pornind de la existența a două tendințe, de cele mai multe ori contradictorii, care străbat gândirea canonică de la sfârșitul secolului al XIX-lea și pe

cea din secolul XX, am încercat să vedem care sunt teoriile actuale asupra înțelesului termenului κανών în primele secole creștine.

Aducând câteva mici adăugiri la adresa tezei lui Heinz Ohme, putem afirma că, de fapt, canoanele Bisericii reprezintă expresia directă a lui „κανών εκκλησιαστικός”, care cuprinde dimensiunea normativității doctrinare, morale și disciplinare a Bisericii. O divizare între acestea și normativitatea Bisericii duce la juridicizarea tradiției canonice a Bisericii Răsăritene.

În acest capitol am încercat să evidențiem, de asemenea, natura canoanelor în teologia lui Nicolae Afanasiev, raportat la conștiința canonică, văzută ca element fundamental al concepției sale canonice, dar și câteva critici care pot fi aduse pentru corectarea acestui concept. De asemenea, am abordat și problema schimbabilității și neschimbabilității canoanelor în viziunea lui Nicolae Afanasiev, cât și eclesiologia lui Rudolf Sohm și influența sa asupra teologiei canonice a lui N. Afanasiev și Liviu Stan cu privire la natura dreptului bisericesc și a canoanelor.

În cel de-al treilea capitol, intitulat „Concepte și dezbateri principale cu privire la înțelegerea naturii canoanelor în secolele XIX-XX”, am tratat principalele teme conexe naturii canoanelor și anume: desuetudinea canoanelor, determinată de principiul „Cessante ratione legis, cessat lex ipsa”, abrogarea canoanelor și principiul „lex posterior derogat legi priori”, canonul 2 Trulan și schimbabilitatea și neschimbabilitatea canoanelor, modalități de divizare a canoanelor în dreptul canonic ortodox al secolului al XX-lea și revizuirea și codificarea canoanelor. Un subcapitol particular este cel intitulat „Colecția canoanelor Bisericii Ortodoxe: Receptare sau codificare?” unde am dezbătut întreaga tradiție canonică cu privire la genul literar, forma, transmiterea și posibilitatea de codificare și receptare.

În cel de-al patrulea capitol, intitulat: „Interpretarea canoanelor în dreptul canonic ortodox al secolelor XIX-XX”, am pornit de la Interpretarea canoanelor și a textelor canonice în Biserica Catolică. Astfel, abordarea canoanelor în Biserica Catolică ține cont nu doar de teoria lui Savigny, ci și de dreptul roman preluat prin doctrina canonică din Biserica Catolică. În acest sens, am analizat principiile de interpretare a canoanelor în Codex Iuris Canonici 1917 și în Codex Iuris Canonici 1983. Această analiză este fundamentală, deoarece se regăsesc nenumărate elemente preluate de către canoniștii ortodocși din interpretarea canoanelor în teologia catolică. Interpretarea canoanelor în dreptul canonic ortodox al secolelor XIX-XX a avut în vedere următorii autori: Constantin Popovici, Constantin Dron, Constantin Erbiceanu, Nicodim Milaș și Peter L'Huillier.

În capitolul final, intitulat: „Principii generale de interpretare a canoanelor în dreptul canonic ortodox. O abordare sistematică”, am dorit, pe baza rezultatelor din

capitolul anterior, să tratăm principii generale de interpretare a canoanelor în dreptul canonic ortodox dintr-o perspectivă sistematică. Am avut, astfel, în vedere următoarele: analiza textuală și importanța ei pentru interpretarea canoanelor, interpretarea canoanelor și critica textuală, unde am conturat câteva limite și perspective; necesitatea unei ediții critice a textului canoanelor pentru interpretarea lor, interpretarea istorico-critică a canoanelor Bisericii Ortodoxe și problema autenticității canoanelor, interpretarea istorică a canoanelor, la care am avut în vedere aspectele de sincronie și diacronie; traductologia ca modalitate de înțelegere a textelor canoanelor; elementul pastoral în interpretarea canoanelor în care am dezbătut iconomia și acrvia din perspectivă hermeneutică.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. IZVOARE

a. MANUSCRISE

1. PUȘCARIU Ilarion, *Catalogulu cărțiloru Escellenței Sele Domnului AEppu și Metropolitu Andreiu*, în *Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului*, ms. 261.
2. *Collectio canonum*, Roma, Biblioteca Vaticana, Vatic. Reg. lat. 1997, fol. 42r
3. POPOVICI Constantin, *Dreptul Bisericesc, curs scris de către Badea Cireșeanu, an. IV, Facultatea de Teologie, Cernăuți, 12/24 Mai 1890*, Manuscris Biblioteca Sfântului Sinod.
4. *Dreptul canonic după prelegerile Domnului C. Popovici, Profesor la Universitatea din Cernăuți*, litografiat de Pr. Vasile POCITAN Student, 1896, 706 pp.

b. BIBLICE

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu ANANIA, Arhiepiscopul Clujului, EIBMOR, București, 2001
2. RAHLFS Alfred, *Septuaginta: id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, Volumele 1-2, Deutsche Bibelstiftung, Stuttgart, 1935.

c. PATRISTICE

1. „Διαταγαὶ τῶν ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος, ἐν ᾧ καὶ οἱ τῶν συνοδικῶν κανόνων τῷ ἀθροίσματι τῶν ἀποστόλων κανόνες ἐπιγραφόμενοι περιέχονται” PG, 103, 386.
2. AREOPAGITUL DIONISIE, *Ierarhia cerească*, în: *Opere complete și Scoliiile Sf. Maxim Mărturisorul*, trad., introd. și note de Dumitru STĂNILOAE, Paideia, București, 1996, p. 72.
3. ATANASIUȘ, „Oratio II contra Arianos”, în: K. Metzler, K. Savvidis, *Athanasius: Werke, Band I. Die dogmatischen Schriften*, Erster Teil, 2. Lieferung, De Gruyter, Berlin - New York, 1998, pp. 219-220.
4. Athanasie al Alexandriei, *Epistula ad episcopos Aegypti et Libyae*, PG, 25, col. 584a:
5. DARROUZÈS J., *Nicetas Stéthatos, Opuscules et Lettres*, coll. Sources chrétiennes 81, Éditions du Cerf, Paris, 1961, p. 468.
6. Epiphanius, *Haeresis*, LXX, PG 42, col. 360A
7. *Eusèbe de Césarée. Histoire ecclésiastique*, 3 vol., BARDY G., coll. *Sources chrétiennes* 31, 41, 55, Éditions du Cerf, Paris, vol. 1:1952; vol. 2:1955; vol. 3:1958:
8. *Eusebius, Vita Constantini 3.18-19*, PG 20, col. 1073-1077
9. ICĂ JR. Ioan, *Canonul Ortodoxiei, Canonul apostolic al primelor veacuri*, vol. 1, Sibiu, Deisis/Stavropoleos, 2008, p. 117.
10. IPOLIT DIN ROMA, *Tradiția Apostolică*, în: Ioan ICĂ JR., *Canonul Ortodoxiei*, Deisis, Sibiu, 2008.
11. Joannes CHRYSOSTOMUS, *In epistulam ad Ephesios (homiliae 1-24)*, PG, LXII, col. 28;
12. MALINGREY A. M., *Jean Chrysostome. Sur le sacerdoce*, Sources chrétiennes 272, Éditions du Cerf, Paris, 1980.
13. PALADIE, *Istoria Lausiacă*, traducere, introducere și note de Preotul Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, EIBMBOR, 2007, pp. 44, 78.

14. Sf. Ciprian, Episcopul Cartaginei, *Scrisori*, trad. din latină Ion Diaconescu și Ovidiu Pop, Sofia, București, 2011.
15. Sf. Ignatie Teoforul, *Către Magnezieni*, în coll. *Părinți și Scriitori Bisericești (PSB)*, vol.1, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979, p. 166.
16. Sf. Marcu EVGHENICUL, *Opere*, I, Paters, 2009, p. 251.
17. SIMEON AL TESALONICULUI, *Despre Sfânta Liturghie*, în: Ioan ICĂ JR., *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului*, p. 433.
18. SIMEON AL TESALONICULUI, *Tâcuire privitoare la templul sfânt și Liturghie*, în: Ioan Ică jr., *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului - integrala comentariilor liturgice bizantine*, Deisis, Sibiu, 2012, p. 374.
19. SOCRATES, *HE I*, 9, PG 67, col. 77-84.
20. SOCRATES, *Historia ecclesiastica* 5.8, J. Hansen, G. C. Hansen, Sokrates. Kirchengeschichte, coll. *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, 1, Berlin, 1995, pp. 279-281.
21. SOZOMENUS, *Historia ecclesiastica* 7.9, J. Bidez, G. C. Hansen, *Kirchengeschichte*, coll. *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, 4, Berlin, 1960, pp. 311-313;
22. St. EPIPHANIUS, *Haeresis*, LXX, PG 42, col. 360A.
23. TERTULIAN, *Despre Botez*, coll. „Credința ortodoxă”, traducere, studiu introductiv și note de Ieromonah Policarp PÎRVULOIU, Ed. IBMO, București, 2012, 126 pp.
24. TERTULIAN, *Despre Botez*, trad. Ierom. Policarp Pârvalhoiu, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxa, București, 2012.
25. TERTULLIAN, *De baptismo*, Caput XVII, PL 1, 1217B.
26. TERTULLIAN, *De baptismo, De oratione*, übers. Dietrich SCHLEYER, coll. *Fontes Christiani*, 76, Brepols, Turnhout, 2006, p. 280.
27. TERTULLIAN, *De baptismo*, trad. Attilio Carpin, coll. Collana I Talenti, Edizioni Studio Domenicano, 2011, p. 100.
28. *Tertullian's Homily on Baptism*, Edited with an Introduction, Translation and Commentary by Ernest Evans, SPCK, London, 1964, pp. 36-37.
29. TERTULLIEN, *Traité du Baptême*, texte, introduction et notes de R. F. Refoulé. traduction en collaboration avec M. Drouzy, coll. *Sources Chrétiennes*, vol. 35, 1952, p. 91;
30. WESTERINK L.G., *Michaelis Pselli poemata*, Teubner, Stuttgart, 1992, p. 77.
31. *Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων*, vol. 2, Apostoliki Diakonia, Athena, 1955.

d. CANONICE

1. ALBERIGO Giuseppe, *Conciliarum oecumenicorum generaliumque decreta: editio critica*, Corpus Christianorum 1, Istituto per le scienze religiose (Bologna), Turnhout, Brepols, 2006.
2. ALIVISATOS Hamilkar S., *Oi ieroi κανόνες καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι*, Athena, ²1949.
3. ANAPLIOTIS Anargyros, *Heilige Kanones der heiligen und hochverehrten Apostel*, St. Ottilien, 2009.

4. BENEŠEVIČ V. N., *Syntagma XIV titularum sine scholiis secundum versionem paleo-slovenicam adjecto textu graeco e vetutissimis codicibus manuscriptis exarato*, St. Petersburg, 1906, pp. 62-82 [retipărit: Leipzig 1974];
5. BENEŠEVIČ Vladimir Nikolajevič, *Ioannis Scholastici Synagoga L titularum ceteraque eiusdem opera iuridica: iussu ac mandato Academiae scientiarum bavaricae*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München, 1937.
6. BENESHEVICH V., *Канонический сборник XIV титулов со второй четверти VII века до 883 г.*, St. Petersburg 1905.
7. BENESHEVICH V., *Синагога в 50 титулови другие юридические сборники Иоанна Схоластика*, St. Petersburg, 1914.
8. BEVEREGIUS Guilielmus, *Synodikon sive Pandectae Canonum SS. Apostolorum et conciliorum ab Ecclesia graeca receptorum*, E Theatro Sheldoniano sumptibus Guilielmi Wells & Roberti Scott, 1672;
9. BRIGHT William H., PARKER James, *The Definitions of the Catholic faith and canons of discipline of the first four general councils of the Universal Church: in Greek and English*, Oxford and London, ³1874, pp. 4-21;
10. BRUNS H. T., *Canones apostolorum et conciliorum saeculorum IV, V, VI, VII, pars prior*, Bibliotheca ecclesiastica 1, Berlin, 1839, pp. 1-13 [retipărit: Torino 1959].
11. BURGMANN L., Sp. TROIANOS, "Appendix Eclogae," in *Fontes Minores III, coll. Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 4*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1979, pp. 97-124.
12. CAMPLAN Alberto, *Atanasio di Alessandria. Lettere festali. Indice delle lettere festali, Letture cristiane del primo millennio 34*, Paoline, Milan, 2003, pp. 82-83, 498-518;
13. CONNOLLY R. H., *Didascalia Apostolorum: The Syriac Version Translated and Accompanied by the Verona Latin Fragments*, Oxford, 1929.
14. *Constitutiones apostolicae textum graecum recognovit, praefatus est, annotationes criticas et indices subiecit Guil. Ūlzen*, Suerini et ; Rostochii: sumptibus Stillermanis, 1853.
15. *Constitutiones sanctorum apostolorum doctrina catholica a Clemente Romano Episcopo*, Francisci Turriani Prolegomena, Venetiis, ex officina Iordani Zileti, 1563.
16. COSTESCU Chiru C., *Legea și statutul pentru organizarea bisericii ortodoxe române din 6 mai 1925*, Tipografia Curții Regale, F. Göbl Fii, București, 1925.
17. COURTONNE Y., *Saint Basile, Lettres I*, Les belles lettres, Paris, 1957, pp. 203-204, vol. 3, 1966, pp. 61-64.
18. CUMMINGS D., trans., *The Rudder (Pedalion) of the Metaphorical Ship of the One Holy Catholic and Apostolic Church of Orthodox Christians*, Chicago, 1957, pp. 221-240.
19. DEFERRARI R. J., *St. Basil: The Letters, with an English Translation*, vol. I, William Heinemann, London, 1926, pp. 144-147;
20. DI BERARDINO Angelo, *Patrologia: I Padri orientali. Dal Concilio di Calcedonia (451) a Giovanni Damasceno († 750)*, Vol. 5, Istituto Patristico Augustinianum, Roma, 2000, pp. 97-100;
21. FUNK F. X., *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, 2 volume, Schoeningh Paderborn, 1905, pp. 564-592 [retipărit: Tourin, Bottega d'Erasmus, 1970];
22. FUNK F. X., *Die apostolischen Konstitutionen*, Rottenburg, 1891, pp. 180-206

23. GRUMEL Venance, *Les registres des actes du Patriarcat de Constantinople, vol. I, Les actes des patriarches*, fasc. I, Socii Assumptionistae Chalcedonenses, 1932, pp. 107-110.
24. HAMMOND William Andrew, *The Definitions of Faith, and Canons of Discipline, of the Six Oecumenical Councils: With the Remaining Canons of the Code of the Universal Church*, Publisher Stanford & Swords, 1850, p.191.
25. HOWELL Laurence, *Synopsis canonum SS. Apostolorum et conciliorum oecumenicorum et provincialium ab ecclesia graeca receptorum*, Sayes, 1708.
26. ICA JR. Ioan, *Canonul Ortodoxiei*, vol. 1, Ed. Deisis, Sibiu, 2007.
27. IONIȚĂ Viorel, *Hotărârile întrunirilor panortodoxe din 1923 până în 2009*, Basilica, București, 2013, p. 147, 164.
28. J. Darrouzès, *Épistoliers byzantins du Xe siècle* [Archives de l'Orient Chrétien 6. Paris: Institut Français d'Études Byzantines, 1960]: 262-316.
29. JOANNOU Périclès-Pierre, *Discipline générale antique (IIe-IXe s.), 1.1: Les canons des conciles oecuméniques (IIe-IXe s.)*, Codification canonique orientale, Fonti, Série 1, Grottaferrata, Roma, 1962; *Discipline générale antique, 1.2: Les canons des synodes particuliers (IVe-IXe s.)*, Fonti, Série 1; Grottaferrata, Roma, 1962; *Discipline générale antique / 2. Les canons des pères grecs*, Codification canonique orientale, Fonti, Série 1, Grottaferrata, Roma, 1963.
30. JONKERS E.J., *Acta et symbola conciliorum quae saeculo quarto habita sunt*, Leiden, 1954, p. 86.
31. KALLIS Anastasios, *Auf dem Weg zu einem Heiligen und Großen Konzil : ein Quellen- und Arbeitsbuch zur orthodoxen Ekklesiologie*, Theophano-Verlag, 2013
32. KARMIRIS Ioannis, *Τά Δογματικά και Συμβολικά Μνημεία τής Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, vol. I, Athena, ²1960, p. 17;
33. KRÜGER Paul, Theodor MOMMSEN, Rudolf SCHÖLL, Wilhelm KROLL, *Corpus iuris civilis: Vol. 2: Codex Iustinianus*, Weidmannos, Berolini, 1892, p. 18.
34. LAUCHERT Friedrich, *Die Kanones der wichtigsten altkirchlichen Concilien: Nebst den apostolischen Kanones*, Sammlung ausgewählter Kirchen- und dogmengeschichtlicher Quellenschriften 12; Freiburg im Breisgau, 1896, pp. 1-13;
35. LEB Ioan-Vasile, GÂRDAN Gabriel-Viorel, EPEL Marius, *Institutii ecleziastice. Compendiu de legislatie bisericeasca (sec.al XIX-lea)*, Ed. Presa Universitara Clujean, Cluj-Napoca, 2010.
36. Leunclavius Johannes, *Jus Graecoromanum*, vol. 2, Frankfurt, 1596.
37. METZGER M., *Les Constitution Apostoliques (Tome III, Livres VII et VIII). Introduction, texte critique, traduction et notes*, Sources Chrétiennes 336, Les Éditions du Cerf, Paris, 1987, pp. 275-309;
38. METZGER Marcel, *Les Constitution Apostoliques (Tome I, Livres I et II). Introduction, texte critique, traduction et notes*, Sources Chrétiennes 320, Les Éditions du Cerf, Paris, 1985, pp. 55-57.
39. MIHĂLCESCU Ioan, Matei PĂSLARU, G. N. NIȚU, *Scrierile Părinților Apostolici. Canoanele apostolice*, 1928, p. 269, n. 2.
40. MÜHLENBERG E. (Hg.), *Gregorii Nysseni Epistula Canonica*, Brill, Leiden/Boston,

2008.

41. NORRIS Richard Jr., *Gregory of Nyssa: Homilies on the Song of Songs*, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2013, p. 432-433.
42. OHME Heinz, *Acta conciliorum oecumenicorum. Series Secunda. Concilium Universale Constantinopolitanum Tertium Concilium Constantinopolitanum a. 691/2 in Trullo habitum: (Concilium Quinisextum)*, De Gruyter, 2013;
43. OHME Heinz, *Concilium Quinisextum: Das Konzil Quinisextum*, Fontes Christiani 82, Turnhout, 2006.
44. PERCIVAL Henry R., *The Seven Ecumenical Councils of the Undivided Church: Their Canons and Dogmatic Decrees, together with the Canons of all the Local Synods which have Received Ecumenical Acceptance*, Nicene and Post-Nicene Fathers 14, Oxford, New York, 1900, pp. 225-242;
45. PETERSEN Herbert, Per Erik Persson, *Repraesentatio Christi*, Vandenhoeck & Ruprecht, 1966, p. 114.
46. PHARR Clyde, *The Theodosian Code and Novels, and the Sirmondian Constitutions*, The Lawbook Exchange, Ltd., 2001, p. 440.
47. PHOUSKAS K., *Γρηγορίου Θαυματουργοῦ ἡ κανονικὴ ἐπιστολή. Εἰσαγωγὴ κριτικὴ ἔκδοσις κειμένου μετὰ φρασὶς σχόλια*, Athena, 1978;
48. *Pidalion (Cârma Bisericii Ortodoxe)*, f.l., Editura „Credința strămoșească”, 2004, Neofit, Iustin Pârnu, *Pidalion - Cârma Bisericii Ortodoxe*, Credința Strămoșească, Iași, 2013.
49. *Pidalion sau cârma corabiei a catolicestei si apostolicestei biserici a Ortodoxilor, traduse din grecește în românește de Veniamin, iară acum întâiasdată îndreptată și îndeplinite de protosingelul Neofit Scriban. Tipărită prin sârguința și cheltuiala precuviosului arhimandrit și stareț sfînții Mănăstiri Neamțul și Secul, chir Neonil*, trad. N. SCRIBAN, Tipografia S. M. Neamțu, 1844, 521 pp.
50. PITRA Jean Baptiste, *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta*, vol. 2, Roma, 1868.
51. PITRA Jean Baptiste, *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta*, vol. 1, Roma, 1864.
52. PITRA Jean Baptiste, *Spicilegium Solesmense complectens SS.Patrum scriptorumque ecclesiasticorum anecdota hactenus opera selecta e graecis orientalibusque et latinis codicibus, 4: In quo monumenta tam Africanae quam Byzantinae Ecclesiae proferuntur et illustrantur*, Vol. 4, Paris 1858, p. 541;
53. PREDA Ioan A., *Constituția Bisericii gr.-or. române din Ungaria sau Transilvania sau Statutul Organic, comentat și cu concluzele și normele referitoare întregit*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1914;
54. PRICE Richard, Michael GADDIS, *The Acts of the Council of Chalcedon*, Vol. 1-3, Liverpool University Press, 2005.
55. *Regulament pentru administrarea și controlarea averilor bisericesti din arhidieceza gr. or. română a Transilvaniei*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezei, Sibiu, 1880, pp. 3-8.
56. RHALLES G.A., POTLES M., *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἀγίων καὶ πανευφήμεων ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἀγίων πατέρων*, vol. Αὐγή, Ἀθήνα 1859.

57. RHALLES Georgios A., Michael Potles, eds., Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων vol. 3, Athena, 1853.
58. RHALLES GEORGIOS A., MICHAEL POTLES, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, vol. 2, Athena, 1852.
59. RHALLES GEORGIOS A., POTLES MICHAEL, EDS., Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων vol. 4; Athena 1854.
60. RHALLIS G. A., POTLIS M. (eds.), *Syntagma ton theion kai ieron Kanonon*, vol. 6, Athena, 1859.
61. RICHTER Aemilius Ludwig, Emil Friedberg, *Corpus Iuris Canonici*, The Lawbook Exchange, Ltd., 1879, p. 374.
62. SCHOELL Rudolf, KROLL Wilhelm, *Corpus iuris civilis*, vol. 3, Cambridge University Press, 2014, p. 314.
63. SCHÖLL Rudolf, Wolhelm KROLL, Paul KRÜGER, *Corpus Iuris Civilis*, vol. 3, Weidmannos, Berlin, 1895, pp. 654-655.
64. SCHULTHESS F., *Die syrischen Kanones der Synoden von Nicaea bis Chalkedon nebst zugehörigen Dokumenten* (Abh. Göttingen, Berlin, 1908.
65. SCHWARTZ E., *Acta Conciliorum Oecumenicorum, Tomus II, Volumen I, Pars III*, Walter de Gruyter, Berlin, 1935, p. 48, (407). E. SCHWARTZ, *Acta Conciliorum Oecumenicorum, Tomus II, Volumen I, Pars III*, p. 48, (407). E. SCHWARTZ, *Acta Conciliorum Oecumenicorum, Tomus II, Volumen I, Pars III*, pp. 100-101. E. SCHWARTZ, *Acta Conciliorum Oecumenicorum, Tomus II, Volumen I, Pars III*, p. 100. E. SCHWARTZ, *Acta Conciliorum Oecumenicorum, Tomus II, Volumen I, Pars III*, pp. 100-101. E. SCHWARTZ, *Acta Conciliorum Oecumenicorum, Tomus II, Volumen I, Pars III*, p. 118. E. SCHWARTZ, *Acta Conciliorum Oecumenicorum, Tomus II, Volumen I, Pars III*, p. 95. E. SCHWARTZ, *Acta Conciliorum Oecumenicorum, Tomus II, Volumen III, Pars III*, Walter de Gruyter, Berlin, 1937, p. 109, (548). E. SCHWARTZ, *Acta Conciliorum Oecumenicorum, Tomus II, Volumen I, Pars III*, p. 96.
66. STREWE Adolf, *Die Canonessammlung des Dionysius Exiguus*, De Gruyter, 1931, p. 26.
67. TANNER Norman P., *Decrees of the Ecumenical Councils*, 1: Nicaea I-LateranV, volume 1; Washington, D.C.-London 1990, pp. 31-35;
68. TETZ Martin, Karin METZLER, *Athanasius Werke: Die Dogmatischen Schriften: Epistula ad Episcopos Aegypti Et Libyae*, vol. 1, part. 1, W. de Gruyter, 1996.
69. TIDNER Erik, *Didascalia Apostolorum, Canonum ecclesiasticorum, Traditionis apostolicae Versiones latinae*, Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, Berlin, 1963;
70. TURNER Cuthbert Hamilton, *Ecclesiae Occidentalis monumenta iuris antiquissima canonum et conciliorum graecorum interpretationes latinae*, Oxford, 1899, pp. 120-121.
71. UEDING Ludwig, *Die Kanones von Chalkedon in ihrer Bedeutung für Mönchtum und Klerus*, Wurtzbourg, 1953, pp. 569-676.
72. ÜLTZEN GUIL, *Constitutiones apostolicae*, Schwerin, Rostock, 1853.
73. UPHUS J. B., *Der Horos des Zweiten Konzils von Nizäa 787: Interpretation und Kommentar auf der Grundlage der Konzilsakten mit besonderer Berücksichtigung der Bilderfrage*, Schönigh, Paderborn [u.a.], 2004;

74. VISCUSO Patrick, CONSTANTELOS Demetrios, *A Quest For Reform of the Orthodox Church: The 1923 Pan-Orthodox Congress, An Analysis and Translation of Its Acts and Decisions*, InterOrthodox Press, 2007.
75. VÖÖBUS Arthur, *The Didascalia Apostolorum in Syriac I-II*, Louvain, 1979, p. 114;
76. ZOSIMA Târâlă, Popescu HARALAMBIE, *Pidalion (Cîrma Bisericii): cuprinzând Canoanele Sfinților Apostoli, Canoanele Sinoadelor Ecumenice, Canoanele Sinoadelor Locale, Canoanele Sfinților Părinți*, Institutul de Arte Grafice "Speranta", București, 1933; ²1992;
77. Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτου Ιεροδιακόνου, *Επιτομή ιερών κανόνων*, επιμέλεια Θεοδωρήτου Ιερομονάχου, vol. 1, Αστήρ, 2002, 248 pp.
78. Πηδάλιον της νοητής νηός, της Μίας Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής των ορθοδόξων Εκκλησίας..., *παρά Αγαπίου Ιερομονάχου*, και *Νικοδημου Μοναχού*, Έν Λειψία τῆς Σαξωνίας, 1800.
79. Πηδάλιον της νοητής νηός, της Μίας Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής των ορθοδόξων Εκκλησίας :ήτοι άπαντες οι ιεροί και θείοι κανόνες, Έκ τοῦ Τυπογραφείου ὁ Παρνασσός Σεργίου Χ. Ραφτάνη, Έν Ζακύνθῳ, 1864.
80. ΡΑΛΛΗΣ Γεώργιος Α., Μιχαήλ ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, vol. 2, Atena, 1852.

e. EDIȚII ȘI DOCUMENTE OFICIALE

1. "Baptism and 'Sacramental Economy' An Agreed Statement of the North American Orthodox-Catholic Theological Consultation," St. Vladimir's Orthodox Seminary, Crestwood, New York, June 3, 1999.
2. „Comunicat al Sfintei Comunități a Sfântului Munte. Respingere a tezelor eronate ale dlui Christos Yannaras despre cel întru Sfinți Părintele nostru Nicodim Aghioritul”, în: Elia CITTERIO, *Nicodim Aghioritul. Personalitatea - opera - învățătura ascetică și mistică*, pp. 467-476.
3. *Catehismul Bisericii Catolice*, Arhiepiscopia Romano-Catolică de București, 1993.
4. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi Issu Digestus Benedicti Papae XV Auctoritate Promulgatus: Praefatione, Fontium Annotatione Et Indice Analytico-alphabetico Ab Emo Petro Card. Gasparri Auctus*, Kennedy, 1918, p. 4.
5. *Codul de drept canonic: textul oficial și traducerea în limba română*, trad.: pr. Ioan Tamaș, Sapientia, Iași, 2004, pp. 53-55.
6. CONCILIUL ECUMENIC AL II-LEA DIN VATICAN, *Constituția Dogmatică despre Biserica Lumen Gentium*, Sapientia, Iași, 2011, pp. 28-29.
7. THE ANGLICAN COMMUNION OFFICE, *Anglican - Orthodox Dialogue, The Church of the Triune God, The Cyprus Statement agreed by the International Commission for Anglican - Orthodox Theological Dialogue*, London, 2006, pp. 73-74.

II. DICȚIONARE, LEXICOANE, ENCICLOPEDII

1. ARNDT William, F. Wilbur Gingrich, Frederick W. Danker, Walter Bauer: *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian*, BAGD, Chicago :

- University of Chicago Press, 1996, p. 132;
2. VANIČEK ALOIS, *Fremdwörter im Griechischen und Lateinischen*, B.G. Teubner, 1878, p. 22;
  3. *New Catholic Encyclopedia*, vol. 3, New York, 1967, p. 29.
  4. SPICQ C., *Theological Lexicon of the New Testament*, Peabody, Hendrickson, 1994, p. 2.301, n. 24.
  5. TUGGY Alfredo E, *Lexico Griego Español de Nuevo Testamento*, Editorial Mundo Hispano, 2003, p. 157;
  6. STAMM J. J., *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*, E.J. Brill, Leiden, New York, 1999, p. 354;
  7. WHARTON Edward Ross, *Etyma graeca: an etymological lexicon of classical Greek*, Percival and Co., London, 1890, p. 33;
  8. ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ Παύλος, *Λεξικόν των ιερών κανόνων*, Επέκταση, 2013, p. 250.
  9. THAYLER Josheph Heanry, *Greek English Lexicon of the New Testament*, being Grimm's Wilke's Clavis Novi Testamenti, American Book Company, New York, 1889.
  10. PĂCURARIU Mircea, *Dicționarul teologilor români*, Editura enciclopedică, București, 2002.
  11. MÜLLER, *Lexicon des Kirchenrechtes*, 2 vol., Würzburg, 1842;
  12. MÜLLER Gerhard, Gerhard KRAUSE, *Theologische Realenzyklopädie*, vol. 23, de Gruyter, Berlin, 1994, p. 152.
  13. MCGUCKIN John Anthony, *The Westminster Handbook to Patristic Theology*, Westminster John Knox Press, 2004, pp. 133-134;
  14. MUSS-ARNOLT WILLIAM, *Semitic and Other Glosses to Kluge's Etymologisches Wörterbuch Der Deutschen Sprache*, Baltimore, 1890, pp. 36.
  15. ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ Παύλος, *Λεξικόν των ιερών κανόνων*, Επέκταση, Katerini, 2013, pp. 355-359;
  16. LUST JOHAN, ERIK EYNIKEL AND KATRIN HAUSPIE, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint : Revised Edition*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 2003.
  17. LOUW Johannes P., Eugene Albert Nida, *Greek-English Lexicon of the New Testament: Based on Semantic Domains*, United Bible societies, New York, 1996, p. 523;
  18. LIDDELL H.G., R. Scott, *A Greek-English Lexicon With a revised Supplement*, Oxford, 1996;
  19. KOEHLER L. et. al., *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*, p. 672.
  20. KÖHLER LUDWIG, BAUMGARTNER WALTER, STAMM JOHANN JAKOB, *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*, Brill, Leiden, New York, p. 1113;
  21. FRIBERG Timothy, Barbara Friberg Neva Miller, *Analytical Lexicon of the Greek New Testament ANLEX*, Baker Books, Grand Rapids, 2000, p. 341;
  22. DENZINGER Heinrich, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum: Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen. Lateinisch - Deutsch*, Verlag Herder GmbH, ⁴⁴2014, p. 421-422.
  23. DIMITRAKOS Dimitris, *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσας: δημοτική, καθαρεύουσα, μεσαιωνική, μεταγενεστέρα, αρχαία*, Vol. 3, Athena, 1964, p. 1332;
  24. *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2010, p. 260;

25. FRISCK Hjalmar, *Griechisches Etymologisches Woerterbuch*, vol. 1. Carl Winter, Heidelberg, 1960;
26. FRISCK HJALMAR, *Griechisches Etymologisches Woerterbuch*, vol. 2, Carl Winter, Heidelberg, 1960.
27. HOFMANN Johann Baptist, *Ετυμολογικόν λεξικόν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς*, Athena, 1974, p. 151;
28. HOLLADAY W. L., LÖHLER, *A concise Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*, Brill, Leiden, 1971, p. 117;
29. IOANIDU G., *Dicționar elino-românesc tradus depe al lui Skarlat D. Vizantie*, București, vol. 1, 1862.
30. IOANIDU G., *Dicționar elino-românesc tradus depe al lui Skarlat D. Vizantie*, Vol. 2, Tipografia Statului, București, 1864.
31. JENNI E., WESTERMANN C., *Theological lexicon of the Old Testament*, Hendrickson Publishers, Peabody, MA, 1997, p. 474.
32. BAILLY A., *Abrege du dictionnaire grec - français*, Hachette, 1969, p. 149;
33. BALZ Horst Robert, Gerhard SCHNEIDER, *Exegetical Dictionary of the New Testament (EDNT)*, Grand Rapids, Mich., Ed. Eerdmans, 1996, pp. 184;
34. BAUER W., W. F. Arndt, F. W. Gingrich, and F. W. Danker, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, University of Chicago, Chicago, 1979, pp. 504d, 515b; cf. 403a;
35. BEEKES ROBERT, *Etymological Dictionary of Greek*, (= Indo-European Etymological Dictionaries), Brill, 2009, p. 436;
36. BILANCIA Philip R., *Dictionary of Chinese Law and Government, Chinese-English*, Stanford University Press, 1981, p. 56.
37. BLACK JEREMY ALLEN, ANDREW R. GEORGE, J. N. POSTGATE, *A Concise Dictionary of Akkadian* (= Arbeiten und Untersuchungen zur Keilschriftkunde 5), Otto Harrassowitz Verlag, 2000, p. 284.
38. BOISACQ Emile, *Dictionnaire Etymologique de la Langue Grecque. Etudiee dans ses rapports avec les autres Langues Indo-Europeennes*, Editions Klincksieck, Paris, p. 114;
39. BROWN Francis, Samuel ROLLES DRIVER, Charles Augustus BRIGGS, *Enhanced Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon*, Oak Harbor, WA, 2000, p. 934;
40. CARREZ Maurice, Francois MOREL, *Dicționar grec-român al Noului Testament*, trad. Gheorghe BADEA, Societatea Biblică Interconfesională, București, 1999, p. 201;
41. CHADWICK John, *Lexicographica graeca: contributions to the lexicography of ancient Greek*, Clarendon Press, Oxford, 2003, pp. 59-62;
42. CHANTRAINE Pierre, *Dictionnaire étymologique de la Langue Grecque. Histoire des mots*, Editions Klincksieck, Paris, 1968.
43. GABRIEL Martin R., *Le dictionnaire du christianisme*, Editions Publibook, 2007, p. 62.
44. GEORGESCU Constantin, Simona GEORGESCU, Theodor GEORGESCU, *Dictionar grec-roman. Volumul I*, Nemira, București, 2015, p. 99
45. Georgescu Constantin, Simona Georgescu, Theodor Georgescu, *Dictionar grec-roman. Volumul II*, Nemira, București, 2012, p. 70;
46. KAZHDAN Aleksandr Petrovich, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume 2,

Oxford University Press, 1991, p. 768.

47. KITTEL Gerhard, *Theological Dictionary of the New Testament*, Vol. 5, Eerdmans, Grand Rapids, 1964, p. 149.

48. LAMPE G.W.H., *Patristic Dictionary*, Ed. Clarendon Press, Oxford, p. 65.

III. LUCRĂRI DE SPECIALITATE

a. LUCRĂRI DE DREPT CANONIC

i. COMENTARIILE CANONICE

1. BEAL John P., James A. CORIDEN, Thomas Joseph GREEN, *New Commentary on the Code of Canon Law*, Paulist Press, 2000.
2. DRON Constantin, *Canoanele. Text și Interpretare, Vol. 1, Canoanele apostolice*, Tipografia cărților bisericești, București, 1932, 276 p.;
3. DRON Constantin, *Canoanele. Text și Interpretare, Vol. 1, Canoanele apostolice*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1933.
4. DRON Constantin, *Canoanele. Text și Interpretare, Vol. 2, Sinoadele ecumenice*, Tipografia cărților bisericești, București, 1935.
5. FLOCA Ioan, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, 1991.
6. FLOCA Ioan, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, ³2005,
7. HEFELE K., *Conciliengeschichte*, Freiburg, 1856;
8. L'HUILLIER Peter, *Dreptul bisericesc la sinoadele ecumenice I-IV*, trad. Alexandru Stan, Gnosis, București, 2000.
9. L'HUILLIER Peter, *The Church of the Ancient Councils: The Disciplinary Work of the First Four Ecumenical Councils*, St. Vladimir's Seminary Press, 1996.
10. MILAȘ Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, trad. Uroș Kovincici și Nicolae Popovici, Tipografia Diecezană, Volumul I.1, Arad, 1930; volumul I.2, Arad, 1931; volumul II.1, Arad, 1934; volumul II.2, Arad, 1936.
11. ȘAGUNA Andrei, *Enchiridionu, adeca Carte manuale de canone ale unei sântei, sobornicesci, și apostolicesci Biserici cu Comentare de Andreiu Baronu de Siaguna, din mila lui Dumnedieu Archiepiscopu alu Ardealului, si Mitropolitu alu Româniloru de Releaga ortodocsa greco-resariteana din Ungaria si Ardealu, Consiliariu intimu de Statu, Marele Cruceriu alu ordinului cesaru-austriacu Leopoldinu, si Cavaleriu alu ordinului cesaru-austriacu alu Coroanei de fieru*, in tipografia archidiecesana, Sabiu, 1871.
12. THEODORIAN MARIUS, *Dreptul canonic oriental*, vol. 1, Tipografia „Voința Națională”, București, 1905;
13. Милаш Никодим, *Зборник правила Светих Апостола, Васељенских и Помјесних Сабора и Светих Отаца*, J. Vodizka, Zadar, 1884. ediția a 2-a la Нови Сад. 1886.
14. Милаш Никодим, *Правила (Канонес) православне цркве с тумачењима*, Нови Сад, 1895.
15. Милаш Никодим, *Правила (Канонес) православне цркве с тумачењима*, Нови Сад, 1895, p. V.

ii. MANUALE DE DREPT CANONIC

1. AYMANS W., K. MÖRSDORF, *Kanonisches Recht. Lehrbuch aufgrund des Codex Iuris Canonici*, Aufl. 13, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1991, pp. 193-204;
2. BERDNIKOV I. S., *Curs de Drept bisericesc*, trad. Silvestru Bălănescu, Episcopul Hușilor, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1892.
3. BICKELL J.W., *Geschichte des Kirchenrechts I*, Gießen, 1843, p. 83;
4. BOROIANU Dimitrie G., *Dreptul bisericesc: conform programei în vigoare pentru usul elevilor din clasa VII-a de seminarii*, Ralian și Ignat Samitca, Craiova, 1903.;
5. BOROIANU Dimitrie G., *Dreptul bisericesc: întocmit în vederea programei analitice din 1902 pentru seminarii și a adresei cu no. 3936, anul 1903 a Cassei Scoalelor*, Minerva, București, 1911;
6. Boroianu Prof. Dr. D. C., *Dreptul bisericesc pentru seminariile teologice*, București, 1928.
7. BOROIANU Prof. Dr. Dimitrie G., *Dreptul bisericesc*, vol. II, Tipografia Dacia, Iași, 1899;
8. BOROIANU Prof. Dr. Dimitrie G., *Dreptul bisericesc: canoanele Sfintei Biserici Ortodoxe de Răsărit, așezate pe probleme și cu interpretări*, ediție îngrijită și actualizată științific de Ionuț-Alexandru Tudorie, cu o prefață de Teodor Baconsky, București: Editura Anastasia, 2007, 547 p.;
9. BREZANÓCZY Adam, *Institutionum Iuris Ecclesiastici*, 1817, part. II, 1818;
10. BREZANÓCZY Adam, *Institutionum iuris ecclesiastici: complectens pracognita et ius publicum, cum applicatione ad Hungariam et Austriam*, Trattner, 1817, pp. 36-37.
11. CHERRIER Nicolaus Joannes, *Enchiridion juris ecclesiastici, cum singulari ad alienas*, Vol. 1, Conr. Ad. Hartleben, Pestini, 1839.
12. CHRISTODOULOS A., *Δοκίμιον Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Constantinopol, 1896, p. 66
13. FLEURY Claudii, *Institutiones Juris Ecclesiastici*, Crugius, 1733
14. FLOCA Arhid. Prof. Dr. Ioan, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. II, EIBMBOR, București, 1990, p. 243.
15. FLOCA Ioan N., *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. I, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990.
16. HINSCHIUS Paul, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten*, Guttentag, Berlin, 1869;
17. I. S. BERDNIKOV, *Curs de Drept bisericesc*, trad. Silvestru Bălănescu, Episcopul Hușilor, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1892.
18. JOANNOVICS Euthymius, *Načatki Cerkvnago Prava Drevnyja Pravoslavnyja Vostočnyja Cerkve/Principia juris ecclesiastici veteris orthodoxae orientalis ecclesiae*, 1841.
19. LANCELLOTTI Giovanni Paolo, *Institutiones Iuris Canonici*, Tomasinus, 1704; Binghami, Opera 1724;
20. MILAS Nicodim, *Pravoslavno crkveno pravo: po općim crkveno-pravnim izvorima i posebnim zakonskim naredbama, koje važe u pojedinim samoupravnim crkvama*, Pečatnija Ivana Bodicke, Zara, 1890, 655 pp.)
21. MILAŠ Nikodim, *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche*, über. A. Pessić, Mostar, 1905.

22. MILAȘ Nicodim, *Dreptul bisericesc oriental*, trad. rom. de D. Cornilescu și Vas. RADU, Gutenberg, București, 1915.
23. MOLDOVAN Valeriu, *Curs elementar de drept bisericesc comparat*, Tipografia Națională S.A., Cluj, 1930, 131 pp.
24. P. Berdnikov, *Краткий курс церковного права*, Kazan, 1889;
25. PACHMANN Theodor, *Lehrbuch des Kirchenrechtes, mit Berücksichtigung der auf die kirchlichen Verhältnisse Bezug nehmenden österreichischen Gesetze und Verordnungen*, Wien, 1853, p. 17.
26. PHILLIPS George, *Kirchenrecht*, vol. 1, Verlag von Georg Joseph Manz, Regensburg, 1845.
27. PICHLER Vitus, *Ius Canonicum Practice Explicatum*, Ingolstadii, 1734, 2 vol.;
28. POCITAN Vasile, *Compendiu de drept bisericesc al bisericeii ortodoxe, comparativ cu bisericile Latină, Protestantă etc. și cu referințe speciale la legile și regulamentele bisericeii ortodoxe autocefale Române*, Tipografia Adolf I. Feldmann, București, 1898,
29. POPOVICI Nicolae, *Manual de drept bisericesc ortodox oriental cu privire specială la dreptul particular al Bisericii Ortodoxe Române: (inclusiv noua lege pentru organizarea bisericeasca din anul 1925)*, Tiparul Tipografiei Diecezane Ortodoxe Române, Arad, 1925.
30. POTZ Richard, SYNEK Eva Maria, *Orthodoxes Kirchenrecht: eine Einführung*, Plöchl Druck-GmbH, Freistadt, 2007, pp. 353-365.
31. POTZ Richard, SYNEK Eva, *Orthodoxes Kirchenrecht. Eine Einführung*, Plöchl Druck-GmbH, Freistadt, ²2014, pp. 509-530;
32. RANNICHER Jakob, *Handbuch des evangelischen Kirchenrechtes mit besonderer Rücksicht auf die evangelische Landeskirche Augsburgers Bekenntnisses in Siebenbürgen*, Steinhäufen, 1859;
33. RHODOPOULOS Metropolit Panteleimon, *Μαθήματα Κανονικοῦ Δικαίου*, Thessaloniki, 1986, p. 115;
34. RICHTER, *Kirchenrecht*, Leipzig, 1848; nr. 2203:
35. RIEGGER Pauli Josephi a, *Institutiones iurisprudentiae ecclesiasticae*, vol. I-IV, 1778;
36. RODOPOULOS Panteleimon, *An Overview of Orthodox Canon Law*, Editura Orthodox Research Institute, Rollinsford, 2007.
37. SÄGMÜLLER Johannes Baptist, *Lehrbuch der katholischen kirchenrechts*, Herder, Freiburg im Breisgau, 1904.
38. SAVA Vasile, *Compendiu de drept bisericesc*, Kolozsvár-Cluj, 1941.
39. SAVIGNY Friedrich Carl von, *System des heutigen Römischen Rechts*, Band 1, Berlin 1840, p. 206 și următoarele.
40. SCHENKL Maurus von, *Institutiones juris ecclesiastici, Germaniae inprimis, et Bavariae accommodatae*, vol. 1, sumptibus A. Attenkover, 1793, p. 64
41. SMITH Sebastian Bach, *Elements Of Ecclesiastical Law, Volume 1: Ecclesiastical Persons*, Benzinger Brothers, New York, ⁹1893, p. 65.
42. SOGLIA Joannis Cardinalis, *Institutionum juris publici ecclesiastici tomus primus. Editio tertia ab ipso auctore*, A.Courcier, Paris, 1860, p. 16;
43. SOHM Rudolph, *Kirchenrecht*, I, Leipzig, Duncker & Humblot, 1892, p. 2 și 700,
44. Sokolov I., *Из лекцій по церковному праву*, Выпуск , 1874, pp. 3-5,

45. SOKOLOV I., *Опыт курса церковного законовѣдения*, St. Petersburg, 1851;
46. ŞAGUNA Andrei, *Compendiu de Dreptul Canonic al unei Sântei Soborniceşti și Apostoleşti Biserici*, Sibiu, ³1913, p. 195.
47. ŞAGUNA Andrei, *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, übers. v. Alois SENTZ, Hermannstadt, 1868, p. 1.
48. ŞAGUNA Andreiu BARONU DE, *Elementele dreptului canonic al bisericii drept-credincioase răsăritene spre întrebuiñarea preoþimei, a clerului tânăr și a creștinilor*, ediția I, Sibiu 1854,
49. ŞAGUNA Andreiu Baronu de, *Elementele dreptului canonic al bisericii drept-credincioase răsăritene spre întrebuiñarea preoþimei, a clerului tânăr și a creștinilor*, ediția II., Sibiu 1855, XXI+183 pp.;
50. ŞESAN Valerian, *Curs de drept bisericesc universal*, Ed. a IV-a îngrijită de Dr.Dr. Milan Şesan, Cernăuți, 1942, 268 p.
51. VERING Friedrich H., *Droit Canon*, Vol.1, Victor Palmi, Paris, 1879.
52. VERING Friedrich H., *Lehrbuch des katholischen und protestantischen Kirchenrechts : mit besonderer Rücksicht auf das Vatikanische Concil, sowie auf Deutschland, Oesterreich und die Schweiz*, Herder, Freiburg im Breisgau, 1876,
53. VERING Friedrich H., *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts, mitbesonderer Rücksicht auf Deutschland, Österreich und die Schweiz*, Zweite, umgearbeitete und vermehrte Auflage, Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, 1881.
54. VERING Friedrich H., *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts*, Dritte, umgearbeitete, sehrverbesserte u. vermehrte Auflage, Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, 1893.
55. VISCUSO PATRICK, *Orthodox Canon Law: A Casebook for Study*, Inter Orthodox Press, 2006, pp. 2-3.
56. WALTER Ferdinand, *Lehrbuch des Kirchenrechts aller christlichen Confessionen*, A. Marcus, 1871.
57. ΕΥΤΑΞΙΑΣ-ΠΑΠΑΛΟΥΚΑΣ Ιωάννης, *Τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας: τὰ περὶ ἱερατικῆς ἐξουσίας*, C. Wilberg, Atena, 1872, 300 p.
58. ΜΑΝΤΖΟΥΝΕΑΣ Ευάγγελος Κ., *Εκκλησιαστικόν ποινικόν δίκαιον*, Αθήναι, 1979;
59. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Κωνσταντίνος Γ., *Εκκλησιαστικό Δίκαιο. Θεωρία και Νομολογία*, 'Bibliotheca Juris I', Θεσσαλονίκη, 2013.
60. ΠΟΤΛΗΣ Μιχαήλ, *Εισαγωγικόν μάθημα εις το εκκλησιαστικόν δίκαιον της ανατολικῆς ορθοδόξου εκκλησίας*, Εκ του Τυπογραφείου Νικολάου Αγγελίδου, Εν Αθήναις, 1859
61. Πουλῆς Γεώργιος, Γιάγκος Θεόδωρος, *Πηγές του εκκλησιαστικού ποινικού δικαίου*, Πουρναράς Π. Σ., 2007, 478 p.
62. Πουλῆς Γεώργιος, *Εκκλησιαστικό ποινικό δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκουλα Α.Ε., 2004 (²2008), 306 p.,
63. ΡΑΛΛΗΣ Κωνσταντίνος Μ., *Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ*, τεῦχος Α', Ἀθήναι, 1927.
64. ΡΑΛΛΗΣ Κωνσταντίνος Μ., *Ποινικόν δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικῆς εκκλησίας*, Τυπογραφείον "Εστία", Εν Αθήναις, 1907, 627 pp. (reeditată: Πουρναράς,

- Θεσσαλονίκη, 1985);
65. ΡΑΛΛΗΣ Κωνσταντίνος Μ., *Ποινικόν δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής εκκλησίας*, Τυπογραφείον "Εστία", Εν Αθήναις, 1907, 627 pp.
  66. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ Παντελεήμων, *Επιτομή Κανονικού Δικαίου*, Δεδούση, Θεσσαλονίκη, 1998.
  67. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Μελέτιος, ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ, *Ἐκκλησιαστικόν Δικαίον τῆς Ανατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τοῦ Ἰσχύοντος νῦν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Πατριαρχείου καί ἐν Ἑλλάδι.*, ἐκ Του Τυπογραφείου Μιχ. Ι. Σαλιβέρου, 1898, 560 pp.
  68. ΣΤΑΦΥΛΑΣ Σ., Ιωάννης Π. ΠΕΤΡΟΥΝΑΚΟΣ, *Ἐκκλησιαστικόν Δίκαιον συνταχθέν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παραδόσεων τοῦ καθηγητοῦ Ι. Ευταζίου*, Εκδοτικόν Κατάστημα Γεωργίου Δ. Φέξη, Εν Αθήναις, 1900, 112 pp.
  69. ΤΡΩΙΑΝΝΟΥ Σπύρου, *Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου*, 2η έκδοση, Αθήνα, Κομοτηνή, 1999;
  70. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Αρχιμανδρίτης Απόστολος, *Δοκίμιον Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1896, 504
  71. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ Αναστάσιος Π., *Ελληνικὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον*, Αθήναι, 2005.
  72. Бердников Илья Степанович, *Новые опыты курса православно-церковного права*, Записки Казанского университета, кн. VI, 1890).
  73. Бердников Илья Степанович, *Основные начала церковного права православной церкви* [*Osnovnyua nachala tserkovnago prava pravoslavnoi tserkvi Principiile fundamentale ale Dreptului canonic al Bisericii Ortodoxe*], Казань, 1902, pp.
  74. Милаш Никодим, *Рукоположење као сметња браку*, Мостар 1907. 32 pp.
  75. Соколов Иоанн, *Опыт курса церковного законовещения* [*Opyt kiursa tserkovnago zakonobodnykh*], СПб., 1851, vol. 1: 514 pp., vol. 2: 592 pp.
  76. СОКОЛОВ Н. К., *Из лекций по церковному праву*, Выпуск 1. М., 1874, p. 13.
  77. Цыпин Владислав, *Каноническое право*, Сретенский монастырь, Moscova, 2009.
  78. Цыпин Протоиерей Владислав, *Курс церковного права* (Curs de drept bisericesc), Христианская жизнь, 2004, 706 pp.;